

Araştırma Makalesi/Research Article

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA FİLİSTİN (KANAL) CEPHESİ'NDE KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN ÇALIŞMALARI

Mesut ÇAPA*

ÖZ: Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri, İngilizlere karşı açılan Kanal Cephesi'dir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Filistin (Kanal) Cephesine verilen önem dolayısıyla, aynı zamanda Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanlığına getirildi. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'te Süveyş Kanalını geçmek amacıyla yaptığı ilk harekât başarısızlıkla sonuçlandı. 1916 yılı sonlarında harekete geçen İngilizler Sina Yarımadası'nı ele geçirip Suriye'ye dayandılar.

Dördüncü Ordu'nun Kanal harekâtı başlamadan önce, 22 Aralık 1914'te, Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Neşet Ömer Bey'in başkanlığındaki Kızılay Heyeti, 15 Şubat 1915'te Kudüs'e geldi. Burada ordu sıhhiye teşkilatıyla işbirliği yaparak Fransız ve Rus hastanelerine yerleşti. Kızılay'ın Süveyş Sağlık heyeti tarafından açılan hastanelerde, Kanal seferi esnasında yaralananların tedavileri yapıldı. Ordunun serum ve aşı ihtiyacını karşılamak üzere laboratuvar açıldı. Salgın hastalıklarla mücadele edildi.

Süveyş Kızılay Heyeti, Dördüncü Ordu'nun ihtiyaçları ve harekâtın seyrine bağlı olarak çalışmalarını sürdürdü: Filistin'de Hafiretül-avce ve Vadi-i Sarar'da hastaneler açtı.

Kasım 1917'de Gazze'ye giren İngilizler ardından Aralık ayında Kudüs'ü ele geçirdiler. Dördüncü Ordu'nun geri çekilmesi üzerine Kızılay Heyeti zorlu bir yolculuktan sonra Şam'a çekildi.

Makalede Kızılay Süveyş Heyetinin çalışmaları ve geri çekilişi Kızılay Arşivi belgelerinden yararlanılarak ortaya konulacaktır. Bu çalışma cephe gerisinde yaşananların aydınlatılması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kızılay (Hilâl-i Ahmer), Dördüncü Ordu, Cemal Paşa, Süveyş Sağlık Heyeti, Filistin (Kanal) Cephesi, Dr. Neşet Ömer, Vadi-i Sarar, Kudüs, Gazze.

THE WORKS OF THE RED CRESCENT COMMITTEE ON THE PALESTINE (CHANNEL) FRONT OF WORLD WAR I

Abstract: The Ottoman Empire had to fight on many fronts during First World War. One of them is Channel front which was opened against British. Minister of the Navy Cemal Pasha was brought to the Fourth Army command in Syria at the same time due to the importance given to Palestine Channel front. The first move Cemal Pasha made in order to pass Suez Canal in

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, capa@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1924-813X>

Geliş Tarihi (Received): 25.01.2018
Kabul Tarihi (Accepted): 19.02.2018

February 1915 ended in failure. Acting at the end of 1916, the British approached to the borders by capturing Sinai Peninsula.

In 22 December 1914, before the start of the Fourth army's channel operations, Red Crescent delegation headed by Dr. Neşet Ömer, faculty member of medicine school, came to Jerusalem in 15 February 1915. Here army settled in French and Russian hospitals by collaborating with Medical Organization. Those who were injured during Channel expedition were treated in the hospitals opened by the Red Crescent's Board of Health. Laboratory was opened to meet Army's needs of serum and vaccine. Epidemic illnesses were fought against.

Suez Red Crescent Committee continued to work depending on the needs of the fourth army and the course of action: Hafiretül-avce opened hospitals in Vadi-i Sarar.

After entering Gaza in November 1917, the British seized Jerusalem in December. By the withdrawal of Fourth Army, the Red Crescent delegation was taken to Damascus after an arduous journey.

In this paper, the work of the Board of Suez and Red Crescent the retreat will be presented by utilizing Red Crescent archive documents. This study is important to clarify what happened behind the Front.

Keywords: Red Crescent (Hilâl-i Ahmer), the Fourth Army, Cemal Pasha, the Suez Board of Health, Palestine (Channel) Front, Dr. Neşet Ömer, Vadi-i Sarar, Jerusalem, Gaza

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Cephesi'nde (Süveyş, Filistin) İngilizlerle mücadele etmiştir. Kanal, Türkler tarafından alındığı takdirde İngilizlerin, sömürge ve dominyonları olan Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan sağlamakta olduğu asker ve malzeme desteğinin kesilebileceği düşünülüyordu. Başarıya ulaşıldığında Mısır'da Osmanlı hakimiyetini yeniden sağlamak da mümkün olabilecekti.

Kanal Cephesi'ne verilen önemden dolayı Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı üzerinde kalmak üzere, Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanlığı'na getirildi. Ordu karargâhını 14 Ekim 1915'te Kudüs'te "*Cebeli Tura*" taşıdı.¹

Cemal Paşa, Dördüncü Ordu'nun görev sahasında yollar üzerinde ambar, hastane, su tesisatlarını kapsayan menzil teşkilatı kurmuştu. Şam-Kuneytara-Taberiye-Nasıra-Akule-Cüneyn-Nablus-Kudüs ve Halep-İslahiye-Adana-Pozantı güzergâhları üzerinde menzil noktaları bulunmaktaydı. Aynı şekilde Kanal'a giden yol güzergâhında da menzil noktaları oluşturulmuştu. Kanal harekâtında toplanma merkezi olarak belirlenen Birüssebi'de Çöl Menzil Müfettişliği kurulmuştu. Müfettişlik, Birüssebi'den İsmailiye'ye kadar uzanan çöl hattı üzerinde 25-30 km. aralıklarla menzil noktaları oluşturarak

¹ Cephede, Onuncu Fırkanın Otuzuncu Alayında görevli bir yedek subayın ifadesiyle, "*her gece pırıl pırıl elektrik ışıklarıyla parlayan bu karargâh, pırlanta bir gerdanlık gibi Cebeli çeviriyordu*", bkz. Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, C. 1, Ege Basımevi, İstanbul 1940, s. 21.

askerin su, erzak ve sağlık ihtiyaçlarını karşılanmasını kolaylaştırıcaktı. Bunun yanı sıra, sağ ve sol kollardan Kanal'a hareket edecek olan kuvvetlerin işlerini karşılamak üzere, Nahl ve el-Ariş de birer menzil noktası olarak belirlenmişti.²

1915 Yılı'nın ilk günlerinden itibaren Kanal'da İngilizlere karşı taarruza geçilebilmesi için hazırlıklara başlandı. Birinci Kanal Seferinde, Cemal Paşa'nın planına göre, merkez kuvveti Birüssebi-İbin üzerinden İsmailiye'ye, sağ kol kuvveti kuzeyden Kantara'ya ve sol kol kuvveti de güneyden Süveyş'e doğru taarruza geçecekti. 23 Ocak 1915 günü askerî birliklere Kudüs'ten Sina çölüne (Tih sahrası) hareket emri verilmişti: *“Araba, mekkâre, deve kolları, sıra sıra kervanlar çöle doğru akıyorlar. Bütün yollar, şoseler deniz gibi kabarıyor ve çalkalanıyor”*du. Programa göre, birlikler harp düzeninde olarak gece yürüyeceklerdi. Sıcak ve susuzluğun hakim olduğu çölde kıtalara bedevi Arap kılavuzlar yol gösterecekti. Toplanma bölgesi olan Birüssebi'den hareket edecek birlikler uzun bir yolculuktan sonra Sina (Tih) çölünü geçip Kanal'a ulaşacaklardı. Kudüs'ten hareket eden Onuncu Fırka'nın Otuzuncu Alayı, birinci gün *“Beytüllahim”*de, ikinci gün Halilürrahman'da, üçüncü gün de Birüssebi'de konakladıktan sonra çöl sahasına girmişti. Birüssebi'den itibaren Aluc, Hafir, Vadiül'ariş, İbin, Birihamma, Birinci Hamra, Cafcafa, İkinci Hamra, Cemal Paşa tepesi, Kanal olmak üzere çölde on gün yürüyüş planlanmıştı. Askerin günlük istihkakı bir matara su, üç beş parça peksimet, bir avuç hurma veya zeytinden ibaretti. Bunlar arasında daha ziyade suya ihtiyaç duyuluyordu.³

Onuncu Fırka'ya bağlı Otuzuncu Alay, dokuz günlük zorlu yürüyüşten sonra 2 Şubat 1915 günü Kanal'a ulaşmış ve ertesi gün sabahtan taarruza katılmıştı.

3 Şubat sabahı Kanal'da İngilizlere karşı gerçekleştirilen taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Bu seferde kayıp, yaralı ve şehit olmak üzere 1360 zayıat verildi.⁴ Otuzuncu Alay'dan da bir kısmı yaralanmış, bir kısmı da İngilizlere esir düşmüş ve Kanal'da topçu ateşiyle batmıştı. Bu yenilgi üzerine birliklere geri çekilme emri verilmişti. Buradan Çanakkale

² Nevzat Artuç, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Yay., Ankara, 2008, s. 275. İsmet Üzen, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri*, Paraf Yayınları, İstanbul 2011, s. 210.

³ *“Mahrumiyetin en büyüğü ve herkes için kıymetli olan tek şey vardı: Su! Çölde su bulmak imkânsız olduğu için tenekeli deve kollarıyla su nakliyatı yapılır ve herkese yirmi dört saat için bir marta su istihkak verilirdi. Çok su içmeğe alışmış olanlar için bu dayanılmaz bir mahrumiyetti. Bunun için, bazen bir marta suyun bir gümüş mecidiyeye satın alındığı görülmüyordu.”*, bkz. M. Münim, *age.*, s. 22-24.

⁴ N. Artuç, *age.*, s. 230.

Cephesi'ne gönderilecek olan Otuzuncu Alay'ın Kudüs'e kadar süren geri çekiliş yolculuğu güç şartlar altında tamamlanmıştı.⁵

“O sırada efrat uyuyordu. Uyandırıldı ve hemen avdet yürüyüşüne başlandı. Ricatte, taarruz eden kafaatın arkasından gelen yaralıları son derece hazin bir kafaile teşkil ediyordu. Arkalarından düşman, tayyareleri ile top ateşle bunların peşini bırakmıyordu. Bereket versin ki düşman tayyarelerinin havadan attıkları bombalarını, kafaatımıza isabet ettiremiyorlardı.

Ah, dönüşte susuzluk dudakları çatlatacak kadar feci ızdırab vermeğe başlamıştı.

Kanaldan itibaren ikinci konak olan ikinci Hamra'ya gelmiştik ki orada bir su birikintisiyle karşılaştık. Bu su birikintisi, küçük bir göl, Taksim meydanı kadar bir şeydi. Susuzluğun, hararetin derecesine bakınız ki, asker bu gölü iki saat içinde kuruttu. Ayrıldığımız zaman artık damla su kalmamıştı.

Bin türlü meşakkat içinde yirmi günlük bir yolculuktan sonra Birüssebi'de kafaat sıcak yemeğe ve bol suya kavuşmuştu. Hattâ çöldeki mahrumiyetlerin acısını çıkarmak üzere geniş bir nefes aldı. Yedi, içti, yıkandı, sıcak yemekle karnını doyurdu.

Tih sahrasının kızgın kumları, ateşli havası yüzleri karartmış, saç sakal birbirine karışmış, firkanın İzmirli gürbüz efradı tanınmıyacak bir hale gelmişti.”

Cemal Paşa, altı ay kadar sonra Kanal üzerine ikinci bir harekâta karar verdi. Daha önce, Kanal Cephesi'nde öncü kuvvet olmak üzere kurulan Birinci Kuvve-i Seferiye'nin komutanlığına Albay Kress von Kressentein, kurmay başkanlığına da Binbaşı Kadri Bey (Demirkaya) atanmıştı. Cephede, Cemal Paşa'nın kurmay başkanlığını ise Alman Von Frankenberg yürütmekteydi. Plan gereğince, Albay Kress von Kressentein komutasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye, 2 Ağustos 1915'te Süveyş Kanalı'nın doğusundaki Romani'ye karşı taarruza geçti. Ancak, İngiliz mevzilerinin kuvvetli tahkim edilmesi ve yoğun topçu ateşi karşısında 3 Ağustos gecesi Sina'ya doğru geri çekilmek zorunda kalındı. Cemal Paşa, Romani savaşlarının ardından el-

---

⁵ M. Mustafa, *age.*, s. 26-27.

Ariş-Nahil hattında zayıf ileri karakollar kurularak Filistin'e çekilme kararı almıştır.⁶

İngilizler 1916 yılının sonlarından itibaren cephe üzerindeki baskılarını artırarak Türk kuvvetlerini kuzeye doğru çekilmeye zorladılar. Türk kuvvetlerini Sina'dan çıkarmak amacıyla taarruza geçen İngilizler, Birinci Gazze Savaşı sonucunda 21 Aralık 1916 tarihinde el-Ariş'i ele geçirdiler. Bunun üzerine Türk kuvvetleri Sina çölünü tamamen tahliyeye başladılar. Osmanlı kuvvetleri, 17-20 Nisan 1917 tarihinde yapılan İkinci Gazze Savaşında İngilizleri geri çekilmek zorunda bıraktı. Ancak, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ün İngilizlerin eline geçmesi önlenemedi.

KANAL (SÜVEYŞ, FİLİSTİN) CEPHESİ'NDE KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER) HEYETİ

14 Nisan 1877'de kurulan Kızılay Cemiyeti (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti), Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerde ve cephe gerisinde önemli çalışmalarda bulunmuştur.⁷ Savaşta, ordu sağlık teşkilâtının çalışmalarına yardımda bulunmak Kızılay'ın kuruluş amaçlarının başında gelmekteydi. Kızılay, bu amaçla bir yandan cephe gerisinde hastane ve nekahethaneler açarken, diğer yandan da cephelere seyyar heyetler göndererek sağlık hizmetlerinde bulunmaktaydı. Cepheye gönderilen heyetler, Kızılay Genel Merkezi'ne bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda orduyla işbirliği içinde çalışmak durumundaydılar.

Kızılay Sağlık Heyeti Kudüs'te:

Kızılay, Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Cephesi'nde bir sağlık ve yardım heyeti görevlendirdi. Belgelerde, Kızılay "*Süveyş Heyet-i Sıhhiyesi*" veya "*Süveyş Heyet-i İmdadiyesi*" olarak anılan heyetin başkanlığına İstanbul Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey getirilmişti. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey başkanlığındaki Kızılay heyeti 15 Şubat 1915'te Kudüs'e geldi.⁸ Burada Ordu sıhhiye teşkilatıyla işbirliği yaparak Fransız ve Rus hastanelerine yerleşti. Heyet İstanbul'dan gelirken

⁶ N. Artuç, *age.*, s. 246-249.; İ. Üzen, *age.*, s. 408., "Kanalla arası dört saat olan ve Akdeniz kıyısında bulunan Romani'de İngilizler, gerek denizden, gerek karadan, daima yardım görebilecek bir durumda, aynı zamanda, müstahkem bir mevki gibi, etrafı kum torbaları ile çevrilmiş, sağlam ve mahfuz siperlerin içinde, kuvvetli ve dinç idiler. Biz ise... Hele Birülabid'den sonra, hiçbir hareketimizi onların gözünden saklamaya muvaffak olamadan Romani'ye vardıktan sonra, bu müstahkem mevkie karşı, çaresiz, açıkta taarruz etmek mecburiyetinde kalmıştık.", bkz. Şükrü Fuad Gücüyener, *Sinâ Çölünde Türk Ordusu*, 5. baskı, İstanbul 1948, s. 120-121.

⁷ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara 2009, s. 81-90.

⁸ M. Çapa, *age.*, s. 85.; Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/2 (2009), s. 38.

çok miktarda sağlık malzemesiyle röntgen makinası ve bakteriyoloji aletleri getirdi. Orduya serum ve aşı sağlamak için bir laboratuvar açıldı. Salgın hastalıklarla, trahom ve humma-i raciıyla (dönüşümlü, ateşli humma) mücadele edildi. Humma-ı raciıya karşı çevredeki bütün belediyelere neo savlarsan ilacı dağıtıldı. Kudüs'teki İngiliz hastanesi, askerler arasında yaygınlaşan lekeli humma (tifüs) hastalarına tahsis edildi.

Kızılay Heyeti başkanı Neşet Bey, 16 Mayıs 1915'te İstanbul'a gönderdiği telgrafta Kudüs'teki çalışmalarından bahsederken Amerikan konsolosunun eşinin başkanlığındaki kadınlar komitesinin yardımlarına değinmektedir: “*Mezkûr hastane makam-ı celîl-i kumandanî emriyle 10 Kanunisanî 330 (23 Ocak 1915) tarihinde berây-ı ifay-ı vazife etmiş olup idaresi bura heyet-i merkeziyesi ile bilhassa Amerika konsolosunun zevcesi riyasetindeki kadınlar komitesi tarafından deruhde edilmiştir. Hastane kemâl-i faaliyetle çalışarak yalnız Ordu-yı Hümayûn hastegâni kabul etmekte ve bervech-i maruz muavenete şiddetle arz-ı ihtiyac eylemekte olduğu gibi bu husus Heyet-i merkeziye tarafından da başkaca arzu ve iltimas olunmaktadır.*”⁹

1915 yılı Şubat ayı itibarıyla Kudüs'te, bir Alman Kızılhaç sağlık heyetinin de faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Kudüs Mutasarrıfı adına 27 Şubat 1915'te İstanbul'a gönderilen bir yazıda, “*Kudüs-i şerife muvasalat eden Kont Hoher Nemek*” başkanlığındaki Kızılhaç sağlık heyeti “*efradından Pervencinski'ye tevdi olunmak üzere*” 27 Ocak 1915 tarihli yazıyla gönderilen cüzdanın kendisine teslim edildiği bildirilmiştir.¹⁰

Kızılay Sağlık Heyeti, çalışmalarını ordunun ihtiyaç ve direktifleri doğrultusunda yürütmekteydi. Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, doğrudan doğruya Kızılay Genel Merkeziyle de irtibat halindeydi. Cemal Paşa, 4 Ağustos 1915 tarihli yazısında, “*Kudüs'te bulunan Hilâl-i Ahmer operatörü binbaşı Selahattin Beyi ahval-i sıhhiyesine mebnî bade't-tedavi avdet etmek üzere*” İstanbul'a gönderdiğini bildirmişti.¹¹ Cemal Paşa, 8 Aralık 1915'te Halep'teki karargâhından gönderdiği telgrafta Kızılay Genel Merkezi'den malzeme talebinde bulunuyordu: “*Hilâl-i Ahmer Heyet-i sıhhiyesi reisi Neşet Ömer Beyi nezdinize gönderiyorum. Mumâileyhin takdim edeceği listedeki malzemenin itâ buyrulmasını zât-ı alinizden rica ederim*”. 1915 yılında Kudüs'te kalan Kızılay Heyeti, daha sonra ordunun Sina çölünün (Tih sahrası) iç kısımlarına doğru ilerlemesi üzerine, Kudüs'te

⁹ Türk Kızılayı Arşivi (TKA), 73/24.

¹⁰ TKA, 126/82.

¹¹ TKA, 588/1.

İngiliz hastanesinde yeterli miktarda malzeme ve memur bırakarak çöle hareket etmişti.

Hafir'de Kızılay Hastanesi:

Kızılay Heyeti tarafından, İkinci Kanal harekâtının başlamasından kısa bir süre önce, Temmuz 1916'da, Sina çölünde Kanal yolu üzerinde bulunan Hafir'de (Hafiretü'l-avce) tam teşekküllü bir hastane açıldı. Neşet Ömer Bey Ağustos 1916'da Hafir'de hastanenin baştabipliğinde bulunuyordu. İstanbul Dârülfünûnu Tıp Fakültesi reisi tarafından Kızılay Başkanlığına gönderilen 3 Temmuz 1916 tarihli yazıda, Dr. Neşet Ömer Bey'in "*ne sıfatla Kudüs'te bulunduğu ve elyevm nerede ifay-ı vazife ettiğinin*" Maarif Nezareti'nce istendiği bildirilmişti. 6 Ağustos 1916'da verilen cevapta, "*Mumâmileyh elyevm Çölde Hafir nam mevkide Hilâl-i Ahmer hastanesi ser tebabetini fahriyen ifa ediyor*" denilmişti.¹²

Hafir Hastanesinde, öncelikle İkinci Seyyar Hastanesi'nden sevk edilen hastalar tedavi ediliyordu. Askerlerin hastalık, kimlik ve üzerlerindeki eşyaların ayrıntılı olarak belirtildiği sevk yazılarında, çoğu kez İkinci Seyyar Hastanesi Baştabip vekili Yüzbaşı Behcet Fehim Bey'in imzası bulunmaktaydı.

İkinci Seyyar Hastanesi dizanteri hastalarından er Hacı Osmanoğlu Haydar ile çavuş Süleyman oğlu Halil, 25 Eylül 1916 tarihinde "*beray-ı tedavi*" Hafir Kızılay Hastanesine gönderildiler. Düzce'nin Aziziye köyünden 1894 doğumlu Haydar'ın üzerinde yağmurluk, ekme torbası, kefiye, yazlık elbise ve müstamel yemeni bulunuyordu. (Karahisar şubesi Kepiryalı köyünden Kula oğullarından 1878 doğumlu Halil'in üzerinde yedi parça eşya bulunuyordu: yağmurluk, yazlık elbise, ekme torbası, matara, kabalama ve müstamel yemeni. Afyonkarahisar sancağının Bolvadin Kazasının Dişli köyünden 1886 doğumlu Yakup oğlu Hasan dizanteri teşhisiyle Hafir hastanesine gönderilmişti. Onun üzerinde de yağmurluk, ekme torbası, kefiye, yazlık elbise ve müstamel yemeni bulunuyordu.¹³

İnzibat subayı (mülazım-ı evvel) imzasıyla 2 Ekim 1916 tarihinde Birinci Kuvve-i Seferiye 38 numaralı seyyar hastaneden Hafir hastanesine sevk edilen Hıdır oğlu Ali, Dr. Hasan Tahsin tarafından tedavi edilmişti. Kütahya sancağının Geriova nahiyesinin Karadöğen köyünden 1884 doğumlu Hıdır oğlu Ali'nin üzerindeki yedi parça "*eşya-yı meriye*" kaydedilmişti: fotin, pantolon, setre, halat, matara, kabalak, teferruatlı (portatif) çadır.¹⁴ Hasta

¹² TKA, 221/77.

¹³ TKA, 628/239.3; 628/240.2; 628/265.1.

¹⁴ TKA, 628/268.2.

erlerden 1881 doğumlu Murtaza bin Mehmet, Hafir İstasyon Komutan Vekili adına Ali Sami tarafından Hafir Kızılay hastanesine gönderilmişti.¹⁵

Hastaneye kabul edilen hastalara, “*tayin ahzına müstehak olduğunu mübeyyin*” bir belge verilmekteydi. Hafir hastanesi müdür vekili ve idare memuru tarafından, 1893 doğumlu Mehmet Edip adlı hastaya 1 Ekim 1916 tarihli böyle bir tayin belgesi hazırlanmıştı.¹⁶

Hafir Kızılay hastanesinde, istisnai olarak sivil yaralıların da tedavi edildiği görülmekteydi. Hafir Kumandanı 21 Eylül 1916 tarihli yazısında, “*Sabık Sebi merkez kumandanı Davut efendi mahdumu her nasılsa kendini rovelver kurşunuyla cerh ettiğinden berây-ı tedavi takdis ettiğim hastanenize gönderdim. Bu gencin hastanenizce tedavisini rica ederim.*” diyordu.¹⁷

Hafir Kızılay Hastanesi, çalışmalarını 1916 yılı sonlarına kadar sürdürdü. Birinci Gazze Savaşı’nın sonunda 21 Aralık 1916’da İngilizlerin el-Ariş’e girmeleri ve Türk kuvvetlerinin çölden geri çekilmeye başlaması üzerine hastane Kudüs’e taşındı. Hafir’den ayrılırken geride hasta nakli için deve (hecin) kolunun tahsis edildiği 25 yataklı bir seyyar hastane bırakıldı. Daha sonra ordunun isteği üzerine yatak sayısı arttırılan Seyyar hastane, Hafir’de bir ay kadar hizmette bulunuldu.

Kızılay Heyetinin Hafir’den Ayrılışı:

Kızılay eşyalarının önce, Türk kuvvetlerinin güney Filistin’deki ana üssü durumunda olan Birüssebi’ye ardından da Kudüs’e nakli sırasında büyük güçlükler yaşanmıştı. Kızılay heyetinden (Hilâl-i Ahmer Süveyş Heyet-i İmdadiyesi vekiliharcı İdare memuru vekili) Eşref Bey, ilk vasıta ile göndermek üzere acil olarak hazırladığı 6 Ocak 1917 tarihli ilk raporunda Hafir’den ayrılışları hakkında özetle şu bilgileri vermektedir:

Üçüncü Fırka Komutanlığı, 23 Aralık 1916 günü akşamı, Hafir’in üç kilometre batısında dekovil hattı üzerinde bulunan Kızılay hastanesinin taşınmasıyla ilgili önemli bir karar almıştı. Buna göre, hastanenin bulunduğu yerin “*idare-i harbiyeye lüzum-ı kat’iyesine binâen*” terk edilerek oradan Hafir’in doğusuna gidilmesi, eşya ve malzemelerin de Birüssebi’ye nakli gerekiyordu. O gece sabaha kadar hastane tamamen Hafir istasyonuna taşınmıştı. Kızılay heyetinden Eşref Bey, Doktor Hafız Cemal, röntgen memuru Ömer Beylerle eczacı muavini Stefan Efendi 24 Aralık 1916 günü öğle üzeri Hafir’den hareketle o akşam Birüssebi’ye gelmişlerdi.

¹⁵ TKA, 628/246.2.

¹⁶ TKA, 628/273.

¹⁷ TKA, 628/225.1.

“Eşya o gece vagonlarda kalarak Birüssebi’de Çöl Menzil Müfettişliği’nin ve Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanı Von Kress Bey dahi orada hazır bulunmuş olmakla eşyanın her halde Birüssebi’den daha geriye ve ancak Kudüs’e nakli miralay Von Kress Beyin arzusu dairesinde bulunduğu anlaşılmakta idiye de, ertesi günü Çöl Menzil Müfettişi Behçet Bey cevab-ı ka’ti veremediğinden ve cihet-i askeriyeye lazım olan şömendöfer vagonlarının tahliyesi mecburi olduğundan eşya kâmilen Birüssebi şömendöfer rampasına nakledilerek kısmen çadırlar derununda ve kısmen örtülerek muhafaza edilmiş ise de, o gün başlayan şedîd bir yağmur fırtınası kısmen eşyayı ıslattı. Badehû gelen bir vagon dahi kâmilen ıslak olarak muvasalat eylemişti.

Badehû Menzil Müfettişliğinden eşyanın Kudüs’e nakli için alınan emir üzerine Doktor Hafız Cemal Bey Kudüs’te anbar ve vesait-i nakliye tedariki zımmında hemen Kudüs’e hareket etti. Ve eşyanın kâmilen on iki vagon derununda olarak Kudüs’e nakline başlanılmıştır. Ancak Birüssebi’de bir az güşâyış (açılma) gösterir gibi olan havanın aksine olarak bir gün sonra yani eşyanın Birüssebi ve Kudüs arasındaki istasyonlarda bulunduğu ve Kudüs’e vasıl olduğu günlerde pek şedîd ve emsali nâmesbük (hiç görülmemiş) bir yağmur ve dolu fırtınası bütün şiddet ve dehşetiyle devam etmekte idi.

Kudüs’te vesâit-i nakliyenin kâmilen cihet-i askeriyeye hasr edilmiş olmasından nâşî eşya bir gün vagonlar derununda kalmış olup, bir gün sonra Kanun-ı evvelin yirmi birinci günü (3 Ocak) sevk olunan asker için kapalı vagonlara ihtiyaç olduğundan, İstasyon Kumandanlığı aldığı emir üzerine askere vagon tedariki için eşyamızı ve daha mevcut diğer askeri eşyayı dahi kâffeten hat üzerine ve yağmur altına atmışlardı. Ve yine kendilerinin dahi muavenetiyle bütün eşya istasyondaki erzak anbarına alınmış ise de, eşya ve erzak maalesef ıslanmıştı. Kudüs Menzil Müfettişliğinden yalnız bir otomobil eşyanın nakline tahsis edilebilmiş idi. Yarın akşama kadar eşyanın anbar ittihaz ettiğimiz eski İngiliz hastanesinin bir anbarıyla ittisalindeki İngiliz mektebindeki üç büyük odalara nakli kabil olacaktır. Ve hava bütün şiddetiyle dün akşama kadar devam etmiştir.

Efrâd ve bilcümle memurîmiz bu yağmur ve dolu fırtınasına rağmen bütün azimleriyle eşyanın nakl ve muhafazasına itina etmişlerdir.

Bugün havanın biraz güzel olduğu görülmekte ise de, güneşli olarak ve birkaç günler devam ettiği takdirde ıslanmış çadırların vesairenin ve çamaşır ve erzakın kurutulması mümkün olabilecektir.

İmkânın bütün manasıyla vâki olan sa’y ve gayrete rağmen maalesef eşyamız ıslanmış ve bunun istasyondaki askerî anbarında kalması kabil olamamıştır. Sebebi ise cihet-i askeriyeye bugünlerde vukûbulan serî ve müsta’cel sevkîyat olmuştur. Ve mahfuz olan bir tek otomobilin bile hemen geriye alınması mümkün gibi idi. Bu babda Doktor Hafız Cemal Beyin ve Menzilin verdiği gibi başka fazla otomobil tedariki için otomobil parkı nezdinde Frer Henri’nin ve eşyanın sevk ve muhafazasında röntgen memuru

Ömer beyin nâmesbûk gayretleri görülmüş ve cümlesi su içinde çalışmışlardır.”¹⁸

Birkaç gün sonra hazırlanan bir diğer raporda, Kızılay heyetiyle eşyasının Hafir’den Kudüs’e taşınması hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmekteydi:

Kızılay Heyeti, Aralık 1916 tarihinden 1917 yılı Ocak ayı ortalarına kadar Hafir’de “*müteaddid suretlerle ifay-ı vazife etmiştir*”. Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı’nın emriyle Hafir’e seksen kilometrelik mesafedeki el-‘Ariş kasabası tahliye olunarak ‘Ariş-Hafir yolu üzerinde ve Hafir’den takriben elli kilometre kadar kuzey-batıda bulunan noktada askerlerimiz tarafından tedbir alınmıştı. 23 Aralık 1916’da bu noktaya taarruzda bulunan İngilizler, ertesi günü oradaki birliklerimizi esir almışlardı. Böylece İngilizler, Hafir’e kadar gelebilmek imkânını bulmuş oluyorlardı. 24 Aralık günü Kızılay Hafir hastanesini ziyarette bulunan Kuvve-i Seferiye Kumandanına, hastane eşyasının bir kaza durumunda on günde ancak toplanabileceği şifahen söylendiği halde, “*kumandanın hiçbir tehlike melhuz olmadığını temin etmesi dolayısıyla*” hastane eskiden olduğu gibi eski trenlere bırakılmıştı. 23 Aralık 1916 tarihindeki olaydan, Hafir’de ancak akşam saat sekizde haber alınabilmişti. Hafir Nokta Kumandanlığı’na hastanenin durumunun ne olacağı sorulmuş ise de, verilen cevapta Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı’ndan bu konuyla ilgili herhangi bir emir olmadığı bildirilmişti. Bununla birlikte, İngilizlerin Hafir’e kadar gelebilmeleri için en az bir günlük bir mesafe bulunmasından yararlanılarak hemen eşyanın toplanmasına başlanmıştı. “*Hafir Nokta Kumandanı Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendi, hastanenin hiç olmazsa Hafir kasabası içine nakli ve eğer tren gelecek olursa hemen Birüssebi’ye sevki zimmında elinden geldiği kadar sarf-ı mesai etmiş ve Hafir’de mevcut bilcümle vesait-i nakliye*” hastane eşyasının nakline tahsis etmişti.

Bu sırada otomobiliyle Hafir’e gelen Üçüncü Fırka Kumandanı, vaziyetin tehlikeli olmasından dolayı hastane eşyasının hemen Birüssebi’ye sevkini istemişti. Sabaha karşı Hafir’e asker getiren bir trenle değerli eşyalar Dr. Hafiz Cemal, idare memuru vekili Eşref ve röntgen memuru Ömer Efendinin nezaretinde Birüssebi’ye nakledilmişti. Hastane eşyası, Hafir’deki bütün nakliye araçlarıyla geceli gündüzlü çalışıldığı halde ancak ertesi günü akşamı istasyona taşınabilmişti. Eşyanın taşındığı sırada Kızılay heyeti, Fırka Kumandanlığının emriyle acilen Hafir’in beş kilometre doğusunda tren yolu üzerinde yüz yataklık bir hastane kurmaya çalışıyordu. 24, 25 Aralık 1916 günlerinde durum oldukça iyileşmiş olup Kızılay’a ait bütün eşya Birüssebi’ye nakledilmişti. Şüphesiz, “*fevkalâde cesîm ve eşyası mebzûl*

¹⁸ TKA, 394/15.2.3.

olan” Kızılay hastanesinin bir gece içinde toplanıp sevk edilmesi çok düzenli olamamıştı. Bununla birlikte eşyalardan hiç birisi tahribata uğramamıştı. Ancak, Birüssebi'ye geldikten sonra başlayıp aralıksız sekiz gün devam eden yağmur eşyaları ıslanmıştı.

Çöl Menzil Müfettişliği ve Kuvve-i Seferiye Kumandanlığının emirleriyle, Kızılay hastanesine ait bütün malzeme 27 Aralık 1916 günü Kudüs'e sevk edilmeğe başlanılmıştı. Birüssebi'de günlerce yağmur altında kalan eşyanın Kudüs'e nakledilerek korunması hususunda Çöl Menzil Müfettişliği'nin olağanüstü yardımı olmuştu. Müfettişlik, hastanenin Hafir'de bulunduğu sırada da Kızılay heyetine karşı “*en büyük ve en derin samimiyetiyle elinden gelen yardımı yapmıştı*”. 1 Ocak 1917'de Kızılay eşyasının son kısmı Kudüs'e gönderildi.

Bu sırada Kudüs istasyonunda yoğun bir şekilde asker sevkiyatı sürmekteydi. Bu sebeple, Kudüs'e nakledilen eşya hemen Kızılay deposuna yerleştirilemediğinden bir müddet yağmur altında bekletilmişti. Kudüs Menzil Müfettişliği bütün nakil araçlarını asker sevkiyatına tahsis ettiğinden, eşyanın bir süre daha istasyonda kalması kaçınılmaz görünüyordu. Kızılay eşyaları Kudüs'te “*505 numaralı Alman otomobil parkı kumandanı mülazım Kavas beyin*” yardımıyla gece gündüz çalışılarak 8 Ocak 1917'de tamamı depoya nakledilebilmişti. Kızılay heyetinin minnetle andığı bu yardım sayesinde, eşyanın yine günlerce yağmur altında kalıp ziyan olması önlenmişti. Islanmış olan eşyalar da açılarak kurutulmağa başlanılmıştı.

Kızılay eşyasının Kudüs'e taşınması esnasında, Hafir'de yeniden yüz yataklı seyyar hastane kurulmuştu. Kızılay memurlarından Eşref Bey buradaki işleri tek başına yürütmekteydi. Hava değişimi için Beyrut'ta bulunan operatör Akif Bey dönmesiyle “*yalnızlıktan kurtulmuş bulunuyordu*”. Hafir'deki askeri durumun daha da iyileşmesi üzerine, Fırka Kumandanlığının emriyle hastanenin kapasitesi iki yüz yatağa çıkarılmıştı. Bunun için gerekli malzemenin tamamı askeriye tarafından karşılanmıştı. Daha sonra alınan bir kararla hastalar, Hafir'e gelen yüz yataklık bir revir hastanesine nakledilmişti. Kızılay görevlileri, Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'nın emriyle 12 Ocak 1917 günü Hafir'den geri kalan eşyalarıyla hareket ederek 15 Ocak 1917 tarihinde Kudüs'e gelmişlerdir.

Hafir'den Kudüs'e taşınması esnasında Kızılay eşyası, “*katiyen hiçbir gûnâ zarara duçar olmamıştır. Gayet ehemmiyetsiz bir iki lamiye şişesinin kırılması gibi her vakit bu gibi eşya naklinde görülen ufak tefek ziyandan başka bir zarar*” olmamıştı. Eşyanın naklinde bütün memur ve erler dinlenmeksizin geceli gündüzlü çalışmışlardı.

Hafir'de son bir ay içinde (15 Aralık 1916-15 Ocak 1917) Kızılay hastanesine giren 260 hastadan 8'i yaralıydı. Bunlardan 1'i mitralyöz ateşiyle, 7'si Hafir'e gelen düşman uçaklarından atılan bombalarla yaralanmışlardı. Hastanede 327 yaralı bulunuyordu. Hasta ve yaralılardan 3'ü vefat etmişti.¹⁹

Hafir'den Kudüs'e gelen Kızılay hastanesi heyetinin kadrosu 75 kişiden oluşmaktaydı: 1 Doktor, 4 memur, 3 hastabakıcı, 3 çamaşırcı, 61 er ve diğer görevliler. Doktor ve memurlar arasında Doktor Cemal Bey, Eşref Bey, Ömer Bey, Daniş Efendi, Henri Efendi, İshak Efendi, Ferit Efendi bulunuyordu.²⁰

Vadi-i Sarar'da Kızılay Hastanesi:

Hafir'den Kudüs'e dönen Kızılay heyeti, ordu komutanlığının gösterdiği lüzum üzerine hemen çalışmalara başladı. Filistin'de trenlerin ilk hareket noktasını teşkil eden Vadi-i Sarar'da yeni bir hastane kuruldu. Bu menzil hastanesi hasta ve yaralıların ilk müdahale yeri oldu. Hafif yaralılar, ilaçları temin edildikten sonra cephe gerisindeki sabit hastanelere sevk ediliyorlardı. Avusturyalı bir subay, 300 yataklı bu hastaneden övgüyle söz etmişti.

Kızılay'ın Hafir hastanesi personelinin Vadi-i Sarar hastanesinde de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. 29 Ocak 1917 tarihi itibarıyla hazırlanan bir listede, "*Kudüs'ten vürüd eden yeni ve eski Hilâl-i Ahmer efrâdları*" sayısının 29 kişi olduğu belirtilmektedir. Listede bunların isimleriyle bazılarının meslek, yaş ve memleketleri hakkında açıklamalara yer verilmektedir. Aralarında gayrimüslimlerin de bulunduğu efrattan bazıları şunlardı:

Ömer Yakup, Fahri Dede Çelebi, Hüseyin Dede, Halim hoca, Agop oğlu Manus, Hüseyin oğlu Mustafa, Ali oğlu Hasan Hüseyin, Süleyman oğlu Mehmet, Ali Osman oğlu Hüseyin, Arif Bekir, Kadir oğlu Ahmet, Mustafa oğlu Mustafa, Mehmet oğlu Süleyman, Salih oğlu Şükrü, İbrahim oğlu Akif, Hüseyin oğlu Ömer, Ahmet oğlu Sıtkı, Hüseyin bin Raşit, Asir Rebe,

¹⁹ TKA, 394/15,15-1.

²⁰ TKA, 394/34, 34.1. Bir başka listede, "Hafir'den Hilâl-i Ahmer'e devr olunan yeni ve eski efrâdın" sayısı 33 kişi olarak verilmektedir. Listede Abdurrahman Mehmet'in çavuş, Mustafa Hüseyin'in onbaşı olduğu belirtilirken diğer isimlerin karşısına herhangi bir not düşülmediği görülmektedir. Bu isimler arasında Hikmet bin Abdülhalim, Karabet bin Toma, Zeydan Abdülkerim, Abdullah oğlu Zekeriya, Nazmi bin Mustafa, Halid Helve Cabir, Mustafa Abdullah, İstapan Bedros, Abbas Yusuf, Mehmet Refik Hüseyin, Fars İbrahim, Abdülvahab Abdülrezzak, Arakel oğlu İlya, Abdullah oğlu Bedrettin, Mehmet oğlu Mehmet, Nafi Ahmet İbrahim, Mehmet Salih, Salih Reşid, İsmail Hasan gibi isimler yer almaktadır. Bkz. TKA, 394/37.3.

Ahmet İbrahim, Mustafa İlham, Şerifan Said, Kayserili Ohannes, Musa oğlu Mehmet, İbrahim oğlu Hüseyin.

Bunlardan bazılarının memleketleri (Kudüs, Niğde, Ürgüp, Bergama, İzmir, Fethiye) ve meslekleri (aşçı, çivici, çadırcı, anbarcı) belirtilmişti. Fahri Dede Çelebi ile Hüseyin bin Raşit ve Musa oğlu Mehmet aşçı, Agop oğlu Manus çivici, Ali Osman oğlu Hüseyin ile Kadir oğlu Ahmet anbarcı, Ahmet oğlu Sıtkı çadırcıydı.

Vadi-i Sarar hastanesinde Dr. Hasan Ferit Bey baştabip vekili (Hilâl-i Ahmer Sertabib vekili) olarak görev yapıyordu. Vadi-i Sarar ile Kudüs arasında haberleşmenin önce telefon ve ardından telgrafla teyid edilmek suretiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Belgelerde görüldüğü üzere, Dr. Hasan Ferit Bey önce telefonla Kudüs Menzil Baştabipliğine (Sertebabeti) verdiği bilgileri, hemen ardından Menzil Baştabipliğinde telgrafçı Kadir Efendiye yazıyordu.

5 Haziran 1917 tarihi itibarıyla hastanede tedavi görenlerin mevcudu 60 kişi olup, bunlardan 36'sı yaralı asker, 2'si hasta subay ve 22'si hasta askerlerden oluşmaktaydı. 5 Haziran'da hastaneye 7 yaralı asker, 3 hasta subay, 6 hasta asker olmak üzere 16 kişi girmişti. 6 Ağustos itibarıyla hastane mevcudu 76 olup, bunlardan 43'ü yaralı asker, 5'i hasta subay ve 28'i hasta askerlerden oluşuyordu. Salgın hastalık vakası (emrâz-ı sâriye vukûatı) bulunmuyordu. Hastaneden taburcu olan (huruc) ve ölen yoktu.²¹

Hastanenin çalışmaları ve Kudüs'e sevk edilen hasta ve yaralılar hakkında Kudüs Menzil Baştabipliği'ne bilgi verilmekteydi. 15 Eylül 1917 günü Brumana istasyonuna yaklaşık iki buçuk kilometre mesafede tren kazası olmuştu. Devrilen vagonlardan çıkarılan yaralılarından dördü, Kızılay hastanesi baştabibinin gayretiyle yardıma gelen trenle Vadi-i Sarar'a nakledilmişti. Diğer yaralıların, istirahat ettikten sonra yeniden hazırlanacak yataklı yük vagonlarıyla sevk edilecekleri Kudüs Menzil Baştabipliğine bildirilmişti. Dr. Hafız Bey, olayı ilkönce telefonla Kudüs'te Mülga Çöl idare reisi Nuri Beye, Mülga Çöl idaresi katibi İzzet Efendiye ve İmalathanede Mahmut Efendiye bildirerek “*Sıhhatim pek iyidir merak edilmesin*” demişti. Ayrıca, Kudüs Menzil santralinde telefoncu Kadir Efendiye de yazılmıştı.²²

Aynı tarihlerde Vadi-i Sarar Hastanesi'nde gaz sıkıntısı yaşanmaktaydı. Dr. Hasan Ferid Bey, 17 Eylül 1917 günü hastanenin içinde bulunduğu

²¹ TKA, 746/3.

²² TKA, 237-36; 746/26.

olumsuzlukları Kudüs Menzil Baştabıplığı'ne telefonda şöyle anlatmaktaydı:²³

“Bir haftayı müteceviz zamandan beri hastanemizde gaz kalmamasından dolayı hastalar geceleri tamamıyla karanlıkta kalmakta oldukları gibi bilhassa her gün ve her gece cepheden vürüd eden yüzlerce zuafâ dahi esnayı sevklerinde fevkalâde müşkülata maruz kalıyorlar ve hastalardan yollarına devam edemeyecek bir halde bulunanların bile tefrikine imkan hasıl olamıyor. Bu cümleden olmak üzere 17 Eylül 1917’de Nasıra hastaneleri sertebabetinden aldığım bir telgrafta ‘Adulye ile Nasıra arasında vefat etmesi melhûz olan ağır hastaların gönderilmemesi rica olunur. Heyet-i sıhhiyemiz kendisine aid olmayan bir sebepten mütevellid hatadan dolayı hiçbir mesuliyeti kabul etmeyeceği cihetle bademâ gaz verilmediği takdirde maatteesüf zuafâ nakliyatını yapamayacağını suret-i kat’iyede zât-ı alinize arz etmek mecburiyetindeyim efendim.”

30 Ağustos 1917 günü öğleden sonra, yaralı katarı ‘Adulye’ye hareket etmişti. Kudüs’te Mehmet Ali Efendi de bu konuda bilgilendirilmişti.²⁴ Kızılay hastanesi operatörü, 13 Eylül 1917’de “*Mecruhîn katarının*” ilk trenle Kudüs’e gönderildiğini bildirmişti.²⁵ Dr. Hasan Ferid Bey, 25 Eylül 1917 akşamı hareket eden trenle otuz bir göz hastası sevk edildiğini telefonla Kudüs Menzil Baştabıplığına bildirdi.²⁶

Dr. Hasan Ferit Bey, 27 Eylül gününün Kurban Bayramına denk gelmesi vesilesiyle Kudüs Vatan Birinci Hastanesi Baştabibi Ferit Bey ile Kudüs Menzil Müfettişliğine kutlama yazıları göndermişti. Birinci telgrafta “*Çöllerde murâfakatınızla (yol arkadaşlığı) müşerref heyet-i sıhhiyemiz îd-i adhânızı tebrik ile kesb-i şeref eyler efendim*”, ikinci telgrafta “*Heyet-i sıhhiyemiz îd-i adhânızı tebrik ile kesb-i şeref eyler efendim.*” diyordu.²⁷

Kızılay Heyeti, Vadi-i Sarar’daki çalışmalarını Kasım 1917 tarihine kadar sürdürebildi. İngilizlerin ilerlemeleri üzerine harp sahası içinde kalan Kızılay Heyeti, bu sırada çok sayıda yaralının tedavisiyle uğraşırken aynı zamanda eşyalarını kuzeye nakletmeye çalışıyordu. İngilizlerin hızla ilerlemelerinden dolayı heyet, nakletmeye imkân bulamadığı hasta ve yaralılara bakacak kadar memur bırakarak Vadi-i Sarar’dan ayrıldı. Eşya ve malzemesinin büyük kısmını burada bırakmak zorunda kaldı. Geriye nakledilen eşyanın bir kısmı da İngiliz savaş uçaklarının attığı bombalarla yandı. İngiliz filoları, heyetin 14 Kasım’da Vadi-i Sarar’dan ayrılmasına kadar geçen süre içinde

²³ TKA, 746/60.

²⁴ TKA, 746/81.

²⁵ TKA, 746/43.

²⁶ TKA, 746/67.

²⁷ TKA, 746/72; 237-36.

günde dört defa hastaneyi bombalamıştı. 10 Kasımdaki taarruzda hastanede 4 kişi ölmüş, 20 kişi yaralanmıştı. Vadi-i Sarar Nokta Menzil Sevkiyatından hastaneye yardım için gönderilen erlerden 2'si ölmüş, 2 hastabakıcı da yaralanmıştı. Kasım ayının ilk on dört gününde hastanede 6.350 yaralının iâşe ve istirahatlarıyla ameliyat ve pansumanları yapılarak kuzeye sevk edildi. Bu sırada İngilizler Gazze'ye girmişlerdi.

Kızılay Heyetinin Vadi-i Sarar'dan Ayrılması:

Heyetin, Vadi-i Sarar'dan ayrılışıyla ilgili Kızılay belgelerinde ayrıntılı bilgi verilmektedir:

Kızılay Heyetinin bağlı olduğu Kudüs Menzil Müfettişliği, 10 Kasım 1917 tarihli telgrafıyla hastanenin nakline izin vermeyerek, “*tertibata nazaran en evvel cephaneye ve malzeme-i harbiye naklolunacaktır*” diyordu. 12 Kasımda gelen bir yazıda, “*kıymetli ve mecruhînin tedavisine lüzumu olmayan eşyanın geriye sevkiyle 'Aful'e veya daha münasip bir mahalde depo edilmesi*” ve Vadi-i Sarar'da yaralılar için yeterli malzemenin bırakılması istendi. O gece önemli ve kıymetli eşyalar dört vagona yüklendi. Aynı gece Menzil Müfettişliğine, Nokta Komutanlığı vasıtasıyla tebliğ edilen emirde, “*Yürümeye iktidarı olanlar icabında mâşiyen (yaya) sevk edilerek, yürümeye muktedir olmayanlardan kâbil-i naklolanları elinize geçen her vasıttan bilistifade geriye gönderiniz. Gayri kabil-i naklolan ağır mecruh ve zuafâ, sevk neticesi zamanı geldiği vakit mikdar-ı kâfi edviye (ilaçlar) ve erzakları ve bir sıhhiye ve iâşe memuru ile terk edilir*” deniliyordu.

Geceden vagonlara yüklenen eşya, 13 Kasımda Dr. Süleyman Ethem ve idare memuru Eşref Beyin nezaretinde kuzeyde Rimle'ye doğru yola çıkarıldı. Bu yolculukta İngiliz filolarının hücumunda iki vagon eşya yandı. Geriye kalan eşyanın bir kısmı da 13/14 Kasım gecesi üç vagonla kuzeye naklolundu. Cepheden gelen 300 yaralının pansumanları yapıldıktan sonra iâşeleri temin edilerek yarısı yaya, diğer yarısı trenle Rimle'ye sevk edildi. 20 kadar ağır yaralı askerin Menzil hastanesine sevk edilmesinden sonra Vadi-i Sarar tamamen terk edilmiş oluyordu. Bu sırada Türk kuvvetleri de Vadi-i Sarar önlerinden ayrılarak 13/14 Kasım gecesi geriye Rimle hattına çekildi.²⁸

Kızılay Heyetinin Dönüş Yolculuğu ve Sonuç:

Bu sırada hastane vekiliharcı Nurettin Bey, Kudüs'te bulunan eşyayı süratle sahile sevk etmekle görevlendirilmişti. Halbuki eşyanın trenle nakli mümkün değildi. 15 Kasımda Kudüs Menzil Müfettişliği'nden alınan üç otomobile depoda bulunan eşyadan ecza, konserve, battaniye gibi değerli

²⁸ M. Çapa, *age.*, s. 87-88.

eşya ve malzemeler sahile nakledildi. Kudüs Menzil Müfettişi Kerameddin Bey, taşınmayan diğer eşyaların imha edilmesini şifahen emretmiş ise de, Kudüs Kızılay merkezi başkanı (aynı zamanda belediye başkanı) olan Hüseyin Bey'e müracaat edilerek bunların satılması için bir karara varılmıştı. Karar gereğince, 19 Kasım'a kadar bu eşya satılmış, heyet aynı gün Kudüs'ten hareket ederek Nablus yakınlarında Mesudiye istasyonunda bindikleri trenle Şam'a gelmişti. Bu arada, 'Afule'de depolanması düşünülen eşyalar da Şam'a getirilmişti. Kızılay Süveyş Heyetinin geri dönüşü 26 Kasım 1917 tarihinde Şam'da son buluyordu.

9 Aralık 1917 tarihinde İngilizlerin Kudüs'e girdikleri sırada Kızılay Süveyş Heyeti Şam'da bulunuyordu. "*Hilâl-i Ahmer Süveyş Heyet-i idaresi Reis vekili*" Hasan Ferit Bey, 11 Aralık 1917 tarihli yazısında, heyetin Vadi-i Sarar'dan Şam'a geldiğini bildirmişti. Heyet, nakliye araçlarının yetersizliğinden dolayı yüz yataklık malzemeyi Vadi-i Sarar'da bırakmak zorunda kalmıştı. Şam'a getirilebilen hastane eşyasının iki vagonu da Rimle istasyonunda İngiliz uçaklarından atılan bombalarla yanmıştı. Kudüs'te depoda bulunan malzemeden üç kamyon dolusu eşya dışındakileri satmak mecburiyetinde kalmışlardı. "*Bu suretle fevkalâde zâyiâta dûçâr olan*" heyetin, şehirde sabit bir yerde çalışmalarını yürütebilmesi için teşebbüsler sürdürülüyordu.

Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umûmisi tarafından Suriye ve Garbî Arabistan Umûm Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi miralay Fuat Bey'e gönderilen telgrafta, "*Sarar'dan avdet eden Hilâl-i Ahmer hastanesinin tekrar çadırılı hastane şeklinde tesisine imkân-ı maddi yoktur. Binâenaleyh hastanenin Şam'da veyahut münasip görülecek diğer bir şehirde bina altında tekrar tesisine delalet buyrulmak suretiyle Hilâl-i Ahmer'in hizmet-i muhteremesine devamının temini*" isteniyordu.²⁹

Kızılay Süveyş Heyeti tarafından Şam'da 200 yataklı bir hastane kuruldu. Bu arada, Hicaz Demiryolu üzerindeki Dera'da kurulan menzil hastanesi kısa bir süre sonra İngiliz işgali üzerine kaldırıldı. Hastane heyeti tekrar Şam'a dönerek yeni bir hastane açmak istediysen de, Eylül ve Ekim aylarında Amman, Beyrut ve Şam'ın düşmesiyle Türk ordusunun buralardan çekilmesi üzerine bu teşebbüs yarım kaldı. Türk ordusu Şam'dan çıkarken mahalli askeri hastanelerden biriyle, Şam'daki Fransız ve İngiliz hastanelerini mevcut 300 kişilik yaralıyla birlikte Kızılay heyetine bıraktı. Kızılay Heyeti, Şam'da İngiliz işgali altında bir süre hasta ve yaralıların tedavisiyle uğraştıktan sonra Cenevre Sözleşmesi gereğince serbest bırakıldı. Bu sırada

²⁹ TKA, 746/105.

Kızılay Süveys heyetinin başkanlığında, eski Hicaz Kızılay heyeti başkanı Dr. Galip Ata Bey bulunmaktaydı.

Kızılay Süveys Heyeti, faaliyeti süresinde Kudüs'te salgın (sârî) hastalıklar hastanesinde 1.549, Hafır hastanesinde 2.520, Kudüs yaralıları hastanesinde 702, Vadi-i Sarar'da 3.347, Şam'da 296, Amman'da 128, Şam'da esir subaylar hastanesinde 110 ve Dera'da 371 hasta ve yaralı tedavi etti. Kudüs'te işesi ordu tarafından karşılanan İkinci Menzil hastanesinde 6.699 hasta ve yaralı tedavi edildi. Heyet, Vadi-i Sarar'da bulunduğu sırada cepheden gelen 30.029 yaralının ilk tedavilerini yaparak işelerini temin eyedikten sonra bunları Kudüs, Hasriye ve Şam'a sevk etti. Kanal Cephesi'nde kolera ve çiçek salgınlarına karşı önemli başarılar kaydedilmişti.³⁰

1918 yılında Şam'dan Beyrut'a geçen Kızılay Heyeti oradan deniz yoluyla İzmir'e döndü. Kızılay Heyetinin, 15 Şubat 1915 günü Kudüs'te başlayıp üç yıl kadar süren Kanal Cephesindeki görevi bu toprakların kaybıyla birlikte sona ermişti.

KAYNAKÇA

- Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Yay., Ankara 2008.
Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara 2009.
Güçüyener, Şükrü Fuad, *Sinâ Çölünde Türk Ordusu*, 5. baskı, İstanbul 1948.
Macar, Oya Dağlar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/2 (2009), s. 35-58.
Mustafa, Münim, *Cepheden Cepheye*, C.1, Ege Basımevi, İstanbul 1940.
Türk Kızılayı Arşivi (TKA).
Üzen, İsmet, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri*, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.

---

³⁰ M. Çapa, *age.*, s. 88-91.